

Mâtürîdî müheymin isminin “emin, mu-sallat, şahit” anlamlarına gelebileceğini belirtmiş, fakat bunlar arasında herhangi bir terchihte bulunmamıştır. “Güven veren” mânasına aldığı emini “her söylediği ve her yaptığında güvenilen ve asla zulmetmeyen” şeklinde yorumlamıştır. Musallat “kâ-hir”le eş anlamlı olup “bütün kullarını hük-mü altına alan” demektir. Şahit ise hem olan biten her şeyden haberdar olma hem de peygamberine indirdiği vahyin doğrulu-ğuna tanıklık etme niteliğine dayalıdır (*Âyât ve süver*, s. 52). Gazzâlî ise mühey-mine “yaratıkların amelleri, rızıkları ve ömürlerinin idaresini elinde bulunduran” mânasını vermiş ve bunun Allah’ın her şe-ye vâkıf olması, hâkimiyeti altında bulun-durması ve korumasıyla gerçekleştiğini be-lirtmiştir. Müheyminin etkisini icra etmesi ilâhî ilim, kudret ve filin kemal mertebe-sinde bulunması sayesinde. Bu nitelik-lerin tamamı sadece Allah’ta bulunmakta-dır. Bundan dolayı müheyminin kadîm ilâ-hî kitaplarda da Allah’ın isimlerinden biri olduğu ifade edilmiştir (*el-Makşadü’l-es-nâ*, s. 76). Gazzâlî müheymin isminin kul-da görülebilecek tecellilerini de şöyle an-latmaktadır: Kişi iç gözlem yoluyla gönül hayatının sınırlarına vâkıf olduğu, bunun yanında kendi gidişinin doğruluk üzerinde seyretmesini sağlayabildiği ve buna süreklilik kazandırdığı takdirde kendi kalbine hâkim olma durumuna ulaşır. Eğer kalbi-nin derinliklerine vukuf ve hâkimiyetinin sınırları genişler de bu sayede Allah’ın bazı kullarını istikamet halinde tutmayı başa-rırsa müheymin isminin tecellilerine daha çok mazhar olabilir. Bu husus, ancak sez-gi sahibi olmak ve dış görünüşlerle istid-lâlde bulunmak suretiyle insanların derunî birikimlerine muttali olduktan sonra ger-çekleşebilir (*a.g.e.*, s. 77). Allah’ın fiilî sıfat-ları grubu içinde yer alan müheymin mü’-min, rakib, hafız, hâlik ve şehid isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, “hymn” md.; *Lisânü'l-'Arab*, “hymn” md.; *Kâmûs Tercümesi*, IV, 783-784; İbn Mâce, “Du‘â”, 10; Tirmizî, “Da‘avât”, 82; Zeccâc, *Tefsîru esmâ’ illâhî’l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1395/1975, s. 32-33; Mâtürîdî, *Âyât ve süver min Te‘vilât’l-Kur‘ân* (nşr. Ahmet Vanlıoğlu – Bekir Topaloğlu), İstanbul 2003, s. 52; Hattâbî, *Şe‘nü’d-du‘â’* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984, s. 46-47; Gazzâlî, *el-Makşadü’l-esnâ* (Fazluh), s. 40, 76-77; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü’l-aqşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 93^{ab}; Fahrreddin er-Râzî, *Levâmi‘u’l-beyyinât* (nşr. Tâhâ Abdür-raûf Sa’d), Beyrut 1404/1984, s. 201-203; P. Buneschi, “Al-Muhaymin un des beaux nom d’Allah”, *RSO*, XXXII (1957), s. 463-475.

BEKİR TOPALOĞLU

el-MÜHEZZEB

(المهذب)

Ebû İshak eş-Şîrâzî’nin
(ö. 476/1083)

Şâfiî fıkhnıma dair eseri.

Şâfiî fıkhnının temel kitaplarından biri olup müellifinin yetiştirdiği çizgideki mezhep birikimini yansıtan *el-Mühezzeb*’de bazı tasarruflar dışında Müzenî’nin *el-Muhtaşar*’ındaki konu sıralaması esas alınmıştır. Telif amacı eserin girişinde, “Şâfiî’nin mezhebindeki temel hükümleri delilleriyle ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan ihtilâflı meseleleri gerekçeleriyle açıklamak” şeklinde ifade edilmiş, bu açıklama doğrultusunda İmam Şâfiî’nin son dönem görüşleri (kavl-i cedîd) esas alınarak Şâfiî fıkhn doktrini ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında mezhep içi ihtilâflara da temas edilmiştir. *el-Mühezzeb*’in telifine, müellifin fikhî birikimini iki imam arasındaki hilâf mesâilüne irca eden İbnü’s-Sabbâğ’a ait, “Şâfiî ve Ebû Hanîfe’nin anlaşmaları yerde Şîrâzî’nin ilmi biter” sözünün yol açtığı yönündeki bilgiyi (Sübkî, IV, 222) ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira bu açıklama, Bağdat Nizâmîyesi gibi dönemin en ünlü medresesinde uzun yıllar fıkhn okutan bir kişi için pek inandırıcı gelmemektedir.

Şâfiî sonrası dönemde fûrû alanında öğrencisi Müzenî’nin *el-Muhtaşar*’ı merkezî bir yer işgal etmiştir. Ebû’l-Abbas İbn Süreyc bu çalışmanın mezhep içinde telif edilen kitapların temelini oluşturduğunu, sonrakilere konuları ona göre düzenlediklerini, ifadelerini tefsir ve şerhettiklerini belirtir (İbn Hallikân, I, 217). Pek çok âlim tarafından bu esere şerhler yazılmış, ihtiva ettiği görüşler diğer kanallardan gelen bilgilerle uzlaştırılmaya çalışılmış ve yeni meselelere bu birikim çerçevesinde çözümler üretilmiştir. Mezhep çevrelerinde biri sadece mezhep içi rivayet ve ictihad farklılıklarıyla sınırlı, diğeri başka mezheplerin görüş ve ictihadlarına da yer veren iki ana telif metodu gelişmiştir. İlk tarzın bir örneği sayılan *el-Mühezzeb*, on dört yıllık (1063-1077) bir gayretin ürünü olup (Nevevî, *Tehzib*, II, 174) müellifin fikhî çözümleri temellendirme ve üretmede genellikle İbn Süreyc’in yöntemini izlediği söylenebilir (*a.g.e.*, II, 173; Sübkî, IV, 216).

Her kıyası, her dersi bin defa tekrarladığını, bir meselede istişhâda elverişli bir beyit bulduğunda kasidenin tamamını ezberlediğini söyleyen müellifin (Nevevî, *Tehzib*, II, 173; Sübkî, IV, 218) mevcut *el-Mü-*

hezzeb metni ortaya çıkıncaya kadar eseri defalarca yazdığı, fakat beğenmediği için Dicle’ye attığı (Sübkî, IV, 222), son metin için, “Bu kitap Hz. Peygamber’e arz edilseydi ümmetime emrettiğim şeriat işte budur derdi” değerlendirmesini yaptığı belirtilmektedir (*a.g.e.*, IV, 229).

Diğer mezheplerin görüşleri kadar mezhep içi ihtilâfların ayrıntılarından da imkân ölçüsünde uzak duran Şîrâzî’nin bu kitabı kısa sürede mezhebin temel metinlerinden biri haline gelmiştir. Mezhep çevrelerinde ikinci Şâfiî olarak nitelenen Nevevî, *el-Mühezzeb* ile Gazzâlî’nin *el-Vasiî’ine* bu çevrelerde büyük önem verildiğini belirtir. Şâfiî medreselerinde ders kitabı olarak okutulan, ezberlenen ve inceleme konusu yapılan bu iki eser üzerine pek çok şerh yazılmıştır. *el-Mühezzeb*’i mezhep içindeki iki ana çizgiden biri olan Irak çizgisinin, *el-Vasiî’i* ise Horasan çizgisinin zirve metinleri olarak görmek mümkündür. Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî ve Nevevî sonrası dönemde özellikle Nevevî’nin eserleri ve bunlar üzerine yapılan şerhlerin Şâfiî muhitlerinde önem kazanması üzerine *el-Mühezzeb* artık eski önemini yitirmeye başlamışsa da mezhep fıkhnının gelişim sürecinde önemli klasiklerden biri olarak kalmaya devam etmiştir.

el-Mühezzeb’de mutlak olarak geçen Ebû’l-Abbas künyesiyle İbn Süreyc kastedilir; aynı künyeyi taşıyan İbnü’l-Kâs söz konusu olduğunda ilâve bir kayıt yer alır. Ebû İshak künyesiyle kastedilen İbrâhim b. Ahmed el-Mervezî’dir; aynı künyeye sahip Ebû İshak el-İsferâyînî bu eserde hiç geçmez (Nevevî, *Tehzib*, II, 169). Ebû Saîd künyesiyle Hasan b. Ahmed el-İstahrî kastedilir. Ebû Hâmid el-Merverrûzî ve Ebû Hâmid el-İsferâyînî ise birincisinin künyesinin başına “Kâdî”, ikincisinininkine “Şeyh” getirilerek birbirinden ayırt edilir. Osman b. Saîd el-Enmâtî, Abdülazîz b. Abdullah ed-Dârekî, İbn Kec ed-Dineverî ve Abdülvâhid b. Hüseyin es-Saymerî’nin taşıdığı Ebû’l-Kâsım künyesi bunların karıştırılmaması için yalın olarak geçmez. Ebû’t-Tayyib künyesi de İbn Seleme el-Bağdâdî (Muhammed b. Fazl) ve müellifin hocası Ebû’t-Tayyib et-Taberî’de ortak olduğu için yalın biçimde anılmaz. Sahâbeden Abdullah ismi mutlak olarak zikredilince Abdullah b. Mes’ûd kastedilir. Rebî’den maksat Şâfiî’nin öğrencisi Rebî’ b. Süleyman el-Murâdî, Atâ diye anılan Atâ b. Ebû Rebâh’tır. Tek bir yerde geçen Kaffâl ise Muhammed b. Ali el-Kaffâl el-Kebîr eş-Şâşî’dir. Zira “es-Sagir” diye bilinen ve Horasan çiz-

gisinin temeli olan Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl el-Mervezî eserde hiç zikredilmez. Nevevî *el-Mecmû*'da Kaffâl dediğinde bu ikinci zatı kasteder (I, 70-71). Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı, Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'i ve *et-Tenbih*'i, Gazzâlî'nin *el-Vasi*' ve *el-Veciz*'i ile Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibin*'inde geçen terim ve isimleri ansiklopedik bir tarzda tanıtan Nevevî'nin *Tehzîbü'l-esmâ*' ve *l-lugât*'ı adı geçen eserler için bir indeks ve sözlük işlevi görmektedir.

Hakkında birden fazla görüş bulunan bir meselede başka görüş yokmuş izlenimi verecek şekilde tek bir görüşten söz edilmesi, farklı görüşlerin aktarıldığı kimi durumlarda ise herhangi bir değerlendirme yapılmadan tercihsiz bırakılması, kimi tercihlerde de mezhebin mutemet görüşüne ters düşülmesi, mezhep görüşünü tesbit noktasında eserin değerini düşüren kusurlar olarak ileri sürülmüştür (*el-Mühezzeb*, neşredenin girişi, I, 21-24). Şîrâzî, mezhep içi ihtilâf hallerinde tercihinin farklı biçimlerde yansır. Çoğunlukla, kesin bir ifade kullanarak esas aldığı ve tercih ettiği görüşü gösterir. Bazan herhangi bir tercih ifadesi kullanarak duruma açıklık getirir, bazan da bunu mezhep-i cedîde atıf yaparak yansır; bu son durumda kavli kadîmden ya hiç söz etmez ya da kavli kadîmi yorumsuz olarak aktarır. Daha önce yapılmış ve kendisinin de katıldığı bir tercihi kesin ifadelerle aktarıp karşı görüşü de "kile" lafzıyla veya "ve minhüm men kâle" (şöyle söyleyen de vardır) gibi bir ifadeyle aktarır (*a.g.e.*, neşredenin girişi, I, 29).

Dünyanın çeşitli kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunan *el-Mühezzeb*'in birkaç neşri yapılmıştır (I-II, Kahire 1323, 1333, 1343, 1379/1959; her iki baskının kenarında Muhammed b. Ahmed b. Battâl el-Yemenî'nin *en-Nazmü'l-müsta'zeb fi şerhi ğaribi'l-Mühezzeb*'i vardır; nşr. Muhammed ez-Zuhaylî, I-VI, Dimaşk 1416/1996). Eser ayrıca Nevevî'ye ait *el-Mecmû* adlı şerhi içinde de yer almaktadır.

Üzerinde Yapılan Çalışmalar. a) **Şerhler.** 1. Yahyâ b. Ebû'l-Hayr el-İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi*' (nşr. Kâsım Muhammed en-Nûrî, I-XIV, Beyrut 1421/2000). Eser, klasik bir şerh üslûbu taşımasa da *el-Mühezzeb*'in geniş bir şerhi mahiyetinde olup mezhep kaynaklarından ilâveleri ve diğer mezhep âlimlerinin görüşlerini ihtiva etmektedir. İmrânî'nin *Kitâbü Beyâni mâ eşkele fi'l-Mühezzeb* ve *Kitâbü's-Su'âl ammâ fi'l-Mühezzeb mine'l-işkâl* adlı iki eseri da-

ha zikredilir (Nevevî, *el-Mecmû*'c, X, 4). 2. Ebû'l-Kâsım İbnü'l-Bezrî el-Cezerî, *el-Esâmi ve'l-İlel min Kitâbi'l-Mühezzeb* (İbn Hallikân, III, 445; Sübkî, VII, 252; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1913). *el-Mühezzeb*'in zor ibarelerini, garip lafızlarını ve şahıs isimlerini açıklamaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Ayasofya, nr. 457, vr. 94-103) *Me'ânî elfâzi'l-Mühezzeb fi'l-mezheb* adıyla İbnü'l-Bezrî'ye nisbet edilen eser bu olmalıdır. 3. Ebû İshak İbrâhim b. Mansûr el-İrâkî, *Şerhu'l-Mühezzeb*. On cilt olduğu söylenir (İbn Hallikân, I, 33; Sübkî, VI, 98; VII, 37-39). 4. Ebû'l-Fütûh Müntehebüddin Es'ad b. Mahmûd el-İclî el-İsfahânî, *Şerhu müşkilâti'l-Mühezzeb* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1913). 5. Ziyâeddin Osman b. İsâ el-Mârânî, *el-İstikşâ' li-mezâhibi('ulemâ'i)'l-fukâhâ'*. Yirmi cilde yakın olduğu belirtilen bu şerh "Kitâbü's-Şehâde"ye kadar gelmiştir (İbn Hallikân, III, 242; Sübkî, VIII, 337; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1912). 6. Ziyâeddin Abdülazîz b. Abdülkerîm el-Hümâmî el-Cilî, *Şerhu müşkilâti'l-Mühezzeb* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1913). 7. Muhammed b. Ahmed b. Battâl el-Yemenî, *en-Nazmü'l-müsta'zeb fi şerhi ğaribi'l-Mühezzeb* (*el-Mühezzeb*'in kenarında basılmıştır). 8. Nevevî, *el-Mecmû*'c *Şerhu'l-Mühezzeb* (I-IX, Kahire 1344-1348, 1349, 1352; I-XX, Kahire 1385-1398/1965-1978; I-XX, Beyrut, ts. [Dârü'l-fikr]; I-XXIII, Cidde 1980). Bu şerhte Kur'an ve Sünnet'ten deliller yanında sahâbe ve tâbiîn görüşlerine, istişhâd edilen şiirlere, itikadî ve amelî hükümlere yer verilmiş, yer ve şahıs isimleri, terimler ve ifadelerdeki kayıt ve çekinceler hakkında açıklamalar yapılmış, eser mezhebin diğer çizgisinde yer alan fukahânın görüşleriyle zenginleştirilmiştir. Nevevî'nin baştan "Bâbü'r-ribâ"nın üçüncü faslına kadar yaptığı şerh *el-Mecmû*'un yirmi ciltlik baskısında ilk dokuz cildi oluşturmaktadır. Onun kaldığı yerden "Bâbü bey'i'l-murâbağa"ya kadar (X-XII. ciltler) Takıyyüddin es-Sübkî, sonraki kısım ise Muhammed Necîb el-Mutî tarafından şerhedilmiştir. 9. Kutbüddin İsmâil b. Muhammed el-Hadramî, *Şerhu'l-Mühezzeb* (Sübkî, VIII, 130). 10. İbnü'd-Dürri, *Teisîru müşkilât mine'l-Mühezzeb* (Nevevî, *el-Mecmû*'c, X, 4-5). Bunun, müellifi bilinmeyen *Teisîru'l-elfâzi'l-müşkile fi'l-Mühezzeb* adlı yazma ile (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 457/3) aynı olması muhtemeldir. 11. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İsâ el-Kalyûbî, *el-Vâfi bi't-taleb fi şerhi'l-Mühezzeb* (*a.g.e.*, X, 4; Sübkî, VIII, 23-24). İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin de *Nuket 'ale'l-Mühezzeb* ismiyle bir ça-

lışma yaptığı Nevevî'nin *Tehzîbü'l-esmâ*' ve *l-lugât*'ında belirtilmekte ve ondan faydalandığı ifade edilmektedir.

b) **Diğer Çalışmalar.** 1. Ebû Ali Hasan b. İbrâhim el-Fârikî, *Fevâ'idü'l-Mühezzeb* (TSMK, III. Ahmed, nr. 1084; Hidiviyye Ktp., nr. 1710). 2. Ebû Sa'd Şerefeddin İbn Ebû Asrûn, *Fevâ'idü'l-Mühezzeb* (İbn Hallikân, III, 53; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1913). 3. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Kalaî, *el-Laqa'ü'l-müsta'zeb min şevâhidi'l-Mühezzeb* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1913). Takıyyüddin es-Sübkî'nin Kalaî'nin eserleri arasında saydığı *Tecridü şevâhidi'l-Mühezzeb* (Nevevî, *el-Mecmû*'c, X, 4) ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi kayıtlarında (AY, nr. 2370) ona nisbet edilen *el-Lafzü'l-müsta'zeb min şevâhidi'l-Mühezzeb*'in de aynı eser olması muhtemeldir. Yine Takıyyüddin es-Sübkî'nin *Kitâbü'l-Müsta'zeb fi'l-Mühezzeb* (*a.g.e.*, a.y.) ve Tâceddin es-Sübkî'nin *Müsta'zebü elfâzi'l-Mühezzeb* ve *esmâ'ü ricâlih* adıyla andığı kitap, Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de kayıtlı olup (nr. 21854B, 21942B) eserdeki müşkil lafızlarla isimleri açıklayan *el-Lafzü'l-müsta'zeb min elfâzi Kitâbi'l-Mühezzeb* adlı yazma ile aynı eser olmalıdır. 4. Ebû'l-Mecd İmâdüddin İbn Bâtîş, *el-Muġni fi'l-inbâ' 'an ğaribi'l-Mühezzeb ve'l-esmâ*' (nşr. Mustafa Abdülhâfız Sâlim, I-III, Mekke 1991). 5. Ya'kûb b. Abdurrahman b. Ebû Sa'd İbn Ebû Asrûn, *Mesâ'il 'ale'l-Mühezzeb* (Sübkî, VIII, 359; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1913). 6. İbnü'n-Nakîb el-Misrî, *et-Tevşîhu'l-müzehebb fi taşhihi'l-Mühezzeb* (TSMK, III. Ahmed, nr. 1132; Hidiviyye Ktp., nr. 9695). 7. Celâleddin es-Süyûtî, *el-Kâfi fi zevâ'idü'l-Mühezzeb 'ale'l-Vâfi* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1913). 8. *Risâle fi zabti elfâzi'l-Mühezzeb* (Burdur İl Halk Ktp., nr. 1999-02, vr. 56^b-88^a). 9. İmâdüddin Abdurrahman b. Ebû'l-Hasan b. Yahyâ ed-Demenhûrî, *et-Tenkit*. Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb* ve *et-Tenbih*'ine yönelik itirazları içeren bir kitaptır (Nevevî, *el-Mecmû*'c, X, 5; Sübkî, VIII, 189). 10. İbn Ma'n, *et-Te'ayyüb 'ale'l-Mühezzeb* (Nevevî, *el-Mecmû*'c, X, 4). 11. Abdullah b. Yahyâ b. Ebû'l-Heysem es-Sa'bî el-Yemenî, *Gâyetü'l-müfid ve nihâyetü'l-müstefid fi'htirâzâti'l-Mühezzeb* (*a.g.e.*, X, 4). Tâceddin es-Sübkî'nin bu zatın eserleri arasında saydığı *İhtirâzâtü'l-Mühezzeb* ile aynı eser olmalıdır (*Tabakât*, VII, 140-141).

Muhibbüddin et-Taberî *et-Tirâzü'l-müzehebb fi telhişi'l-Mühezzeb* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1109, 1913) ve Hüsrevşâhî *Muhtasarü'l-Mühezzeb* (Sübkî, VIII, 161; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1913) adıyla eseri ihtisar et-

miştir. Ebû Hâmid İmâdüddin İbn Yûnus el-Erbîlî, *el-Muhtâ fi'l-cem' beyne'l-Mühezzeb ve'l-Vasi'*te *el-Mühezzeb* ile Gazzâlî'nin *el-Vasi'*ini birleştirmiş (Sübkî, VIII, 109-110), İbnü'z-Zeccâciyye diye tanınan Mekki b. Muhammed ed-Dımaşki *el-Mühezzeb*'i manzum hale getirmiştir (*İzâhu'l-meknûn*, II, 609). Ebû Hâmid Muînüddin Muhammed b. İbrâhim el-Câcermî, *el-Mühezzeb*'in hadislerini ve müşkil laflarını şerheden bir kitap yazmış (İbn Hallikân, IV, 256; Sübkî, VIII, 44), Ebû Bekir el-Hâzîmî *İmlâ'ü şurukı ehadîşî'l-Mühezzeb ve esânidihâ* (tamamlanmamıştır, Sübkî, VII, 13; Zehebî, XXI, 128-129), İbnü'l-Maîn el-Menfelûtî *eş-Şîrâzü'l-mühezzeb fi'l-kelâm 'alâ ehadîşî'l-Mühezzeb ve İbnü'l-Mulakkın Tahricü ehadîşî'l-Mühezzeb*'de eserin hadislerini incelemiştir. Ayrıca Bahâeddin İbn Şeddâd *Esmâ'ü'r-ricâl ellezîne fi'l-Mühezzeb* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 255), Mübârek b. Muhammed b. Ali el-Müsevî et-Tiflîsî *Esmâ'ü'r-ricâl ellezîne fi'l-Mühezzeb* (TSMK, III, Ahmed, nr. 2851) adlı eserleri yazmışlardır (*el-Mühezzeb* üzerine yapılan çalışmaların bir listesi ve bazılarının yazma nüshaları için ayrıca bk. Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşi*, III, 1952-1957).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû İshak eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-İmâm eş-Şâfi'i*, Kahire 1959, I-II; a.e. (nşr. Muhammed ez-Zühaylî), Dımaşk - Beyrut 1416/1996, neşreden giriş, I, 5-36; Yahyâ b. Ebû'l-Hayr el-İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i* (nşr. Kâsım Muhammed en-Nûrî), Beyrut 1421/2000, neşreden giriş, I, 105-110; Nevevî, *el-Mecmûf*, I, 14-16, 65-72, 77; X, 2-8; XIII, 4; a.m.f., *Tehzîb*, II, 169, 172-175, 261-262; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, I, 33, 217; II, 77; III, 53, 242, 445; IV, 256; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XXI, 127-129; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), IV, 215-256; V, 12, 15; VI, 98; VII, 13, 37-39, 140-141, 252, 336-338; VIII, 23-24, 44, 109-110, 130, 131, 161, 189, 337, 359; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1109, 1302, 1750, 1912-1913; *Fihristü'l-Kütübhaneti'l-Hıdiviyye*, III, 207, 260; Serkis, *Mu'cem*, II, 1171-1172; *İzâhu'l-meknûn*, II, 609; Fuâd Seyyid, *Fihristü'l-mahtûât*, Kahire 1900-1925, Kahire 1983, s. 97, 103; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 192, 193, 194, 195, 196, 197, 201, 202, 204, 217; a.m.f., *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşi*, Ebûzâbi 1425/2004, III, 1952-1957.

BİLAL AYBAKAN

MÜHEZZEBÜDDİN ed-DAHVÂR

(bk. DAHVÂR).

MÜHİMME DEFTERİ

Divân-ı Hümâyun'da tutulan zabıt sûretlerinin toplandığı defterlere verilen ad.

Osmanlılar'ın, Divân-ı Hümâyun'da kararlaştırılan hususlar üzerine padişahın onayı alındıktan sonra düzenledikleri fermanların sûretlerinin kaydedildiği defterlerdir. Söz konusu adlandırmanın bu defterler için kullanılıp genelleşmesi XVII. yüzyılın sonlarından itibaren olmuştur. Daha önce divan kayıtlarının yer aldığı defterlere "mîrî ahkâm defterleri" veya "ahkâm-ı mîrî" denmekteydi.

Divan devlet işleriyle ilgili meseleleri re'sen görüşmesi, yani hükümet fonksiyonunu icra etmesinden başka yüksek mahkeme olarak da vazife gördüğünden ilk devir mühimmelerinde her iki mahiyetteki hükümlere de rastlanır. Bu hükümler Avrupa ortalarından İran'a, Kırım'dan Kuzey Afrika'ya ve Arabistan'a kadar uzanan sınırlar içindeki Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilâtının idarî yapısı ve çalışma şekilleri, devlet-tebaa ve devlet-esnaf münasebetleri, imar, iskân ve iktisat siyasetleri, iç siyaset, isyanlar ve bastırıl-

ma şekilleri, askerî tarih, strateji, dış siyaset ve yabancı devletlerle olan münasebetlerle ilgilidir. Zamanla idarî ve adlî konular ayrı defter serilerinde toplanmış, şikâyetler sonucu alınan kararlara dair hükümler için 1059'dan (1649) itibaren "şikâyet defterleri" tutulmaya başlanmış (XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren bunlar da vilâyetlere göre ayrılarak "ahkâm-ı şikâyet" adıyla anılmıştır), devlet işleriyle ilgili olanlar ise mühimmelerde kalmıştır. Yanlışlıkla mühimmeye yazılan hüküm olduğunda da bu husus belirtilerek hüküm iptal edilmiştir (meselâ bk. BA, MD, nr. CLIII, s. 233/29). İlk devir mühimmeleri kanunnâme, adâletnâme, çeşitli konularda beylerbeyi, sancak beyi, kadı gibi idarecilere ve sefere tayin edilen serdara gönderilen hükümlerden başka nâme-i hümâyun ve ahidnâme-i hümâyun sûretlerini de ihtiva ederdi. Fakat 1699'dan başlayarak nâme-i hümâyun sûretleri için "nâme-i hümâyun defterleri" adı verilen ayrı defterler tutulmuştur. Mühimme defterleri, haftanın belli günlerinde toplanan divanda tutulanlar yanında yine sadrazamın başkanlığında olmak üzere serdâr-ı ekrem olarak seferde bulunduğu sırada toplanan divanlarda alınan kararlara dayanılarak hazırlanmış hükümlerle (ordu mühimmesi) sadrazamın İstanbul dışında bulunduğu zamanlarda vekili vazifesini gören sadâret kaymakamının başkanlığındaki divanda alınan kararlara dayanan hükümleri ihtiva eden defterler (rikâb mühimmesi) olmak üzere ikiye ayrılır.

Mühimme defterleri koleksiyonu Başbakanlık Arşivi'nde bulunmakla beraber günümüze ulaşabilen en eski tarihli iki mühimme defteri Topkapı Sarayı'ndadır (TSMK, 951/1544 tarihli; TSMK, 959/1552 tarihli). Başbakanlık Arşivi'ndeki 961'den (1554) başlayan defterler tek bir seri içinde toplanmış değildir. 961-1323 (1554-1905) yılları arasındaki 266 ciltlik (20. defter bulunmadığı gibi esas seri 263 ciltlik olup üç defter sonradan ilâve edilmiştir) mühimme tasnifinden başka aslında mühimmeler arasında yer alması gerekirken sonradan bulunduğu için ayrı bir tasnif haline getirilen on yedi defterden ibaret *Mühimme Zeyli* (980-1159/1572-1746 yılları arasında), altmış sekiz *Mühimme-i Askerî* (1196/1782'den itibaren), on *Mühimme-i Mektûm* (1203/1789'dan itibaren) ve on beş *Mühimme-i Mısır* (1119/1707'den itibaren) mevcuttur. Koleksiyon içinde olmakla beraber 266 ciltlik serinin tamamı da gerçek anlamda mühimme değildir. Arada buyuruldu ve tahvil hükmü

Mühimme Defteri'nde sûretleri çeşitli yerlere gönderilen bir hüküm (BA, MD, nr. LXII, s. 213/479)

